אגף מחקר חברתי, חטיבת קהל וקהילה

רשות הטבע והגנים הלאומיים

"אל תהיו לנו זרים": חיזוק הקשר בין אתר הקסטל למבשרת ציון ותושביה

אמיר רם

מנהל מחקר – ליאור חן

דו"ח מחקר , מוגש

לרשות הטבע והגנים

נובמבר, 2021

תקציר מנהלים

דו״ח זה מוגש כחלק ממחקר שעסק במערכת היחסים בין אתר לאומי הקסטל למבשרת ציון ותושביה. המחקר נועד לבחון כיצד ניתן לחזק את הקשר בין האתר ליישוב ולהפוך את האתר לרלוונטי יותר בחיי הישוב ותושביו .

אתר לאומי הקסטל נמצא תחת אחריותה של רשות הטבע והגנים הלאומיים. האתר שוכן בתחום השיפוט של המועצה המקומית מבשרת ציון, ומוקף מדרום וממזרח לו בשכונותיו הוותיקות של היישוב. סיפור הקרבות שניטשו על גבעת הקסטל במהל ך מלחמת השחרור, הקנה למקום מעמד של סמל לאומי, נדבך במורשת הצבאית עליה מתחנכים דורות של חיילים ומפקדים. לצד זאת, הקסטל הוא המקום בו מתחיל סיפורה של מבשרת ציון, ששורשיה במעברת הקסטל ובמושב העולים מעוז ציון שקמו בסמיכות לגבעה. בשנת 1980 הוכרז הקסטל כאתר לאומי , ועם הזמן הפך המקום ליעד פופולרי עבור קבוצות מאורגנות, בתי ספר, מכינות קדם-צבאיות, יחידות צה״ל ועוד.

סיפורה של מבשרת ציון וסיפורו של הקסטל שזורים זה בזה. ברם, מערכת היחסים בין אתר הקסטל ליישוב מתאפיינת בעשורים האחרונים דווקא בריחוק יחסי. המחקר הנוכחי נועד לשנות מצב זה, ובמרכזו ניצבת השאלה כיצד ניתן לחזק ולהעמיק את הקשר בין אתר הקסטל למבשרת ציון ולתושביה. המחקר מבוסס על שילוב בין מספר מתודות; תחילה נערך מיפוי יישובי של מבשרת ציון לשם זיהוי מאפיינים ייחודיים ליישוב, נקודות חוזק וחולשה, ומיפוי גופים רלוונטיים לשיתופי פעולה. במקביל נערכו ראיונות ושיחות רקע עם תושבי מבשרת ציון הממלאים או מילאו בעבר תפקידי מפתח בתוך היישוב. על בסיס המיפוי והראיונות נבנה שאלון עמדות. השאלון הועבר לתושבי מבשרת ציון באמצעות פרסומים בקבוצות פייסבוק יישוביות וקבוצות וואטסאפ וכן באמצעות מכרים של בעלי עניין במחקר והשיבו עליו כ-440 משיבים. הדו״ח הנוכחי מתבסס על כלל החומרים שנאספו - ממצאי הסקר, הראיונות והמיפוי היישובי.

ממצאי המחקר מוצגים בשני פרקים – פרק הממצאים ופרק ההמלצות. **פרק הממצאים** מוקדש להצגת הממצאים הבולטים מתוך המחקר. ראשית, מוצגים רצונותיהם של התושבים ביחס לאתר הקסטל ולאופי הקשר בין האתר ליישוב. לאחר מכן מפורטים הגורמים המרחיקים את התושבים מאתר הקסטל בעת הנוכחית.

שלוש תמות מרכזיות מאפיינות את עמדותיהם ואת רצונותיהם ש ל תושב י מבשרת ציון ביחס לאתר הקסטל:

1. **רבים מתושבי מבשרת ציון מעוניינים בחיזוק הקשר בין אתר הקסטל ליישוב**:

- למעלה ממחצית מהמשיבים) 56%(השיבו כי חשוב להם במידה רבה או רבה מאוד שילדיהם יבקרו בקסטל וילמדו על המורשת שלו, ו-87% מהמשיבים הסכימו עם היגד זה במידה בינונית ומעלה .
- 44% מהמשיבים לסקר הסכימו במידה רבה או רבה מאוד, כי הקסטל יכול להיו ת מקום משמעותי בחיי התושבים, ו-81% מהמשיבים הסכימו עם היגד זה במידה בינונית ומעלה .
- 47% מהמשיבים הסכימו במידה רבה או רבה מאוד, כי הקסטל הנו חלק בלתי נפרד מהיישוב, ו-74% מהמשיבים הסכימו עם היגד זה במידה בינונית ומעלה.

2. **תושבי מבשרת ציון מעוניינים בכך שהקסטל יציע חוויות ביקור מגוונות יותר מאלו הקיימות כיום**:

- כל ההצעות והרעיונות למיזמים, לפעילויות ולמתקנים באתר הקסטל שהוצגו בסקר, זכו לתמיכה רבה.
- אתרי מסלולי פריחה וטבע זכו לשיעורי התמיכה הגבוהים ביותר - 79% מהמשיבים תמכו ברעיון זה במידה רבה או רבה מאוד. אחריו ניתן לציין את התמיכה בהקמת בית קפה באתר) 70%(, הסדרת פינות פיקניק) 65%(, תערוכה על ההיסטוריה של מבשרת ציון) 64%(ופסטיבלים באתר) 64%(. מנגד ,קבלות שבת וערבי שירה זכו לשיעור התמיכה הנמוך ביותר מבין ההצעות שהופיעו בסקר: 46% מהמשיבים תמכו ברעיון זה במידה רבה או רבה מאוד.

3. **קבוצות שונות בתוך היישוב נבדלות ברצונות שלהן ביחס לאתר הקסטל**:

מתוך הסקר ניתן ללמוד על הבדלים בין קבוצות שונות בעמדותיהם הבסיסיות ביחס לאתר הקסטל, וכן בשיעורי התמיכה שלהן במיזמים ובשימושים שונים באתר:

- דתיים ומסורתיים הביעו תמיכה רבה יותר בכך שילדיהם יבקרו בקסטל ויכירו את מורשתו, בהשוואה לחילונים ולרפורמים/קונסרבטיביים.
- הרעיון ליזום תערוכה המוקדשת למבשרת ציון זכה לתמיכה גבוהה במיוחד בקרב דתיים ומסורתיים, ולתמיכה נמוכה יותר בקרב חילונים ורפורמים/קונסרבטיביים. עוד נמצא שהתמיכה ברעיון זה גדלה ככל שגדל הוותק של המשיבים במבשרת ציון.
- תמיכה בהסדרת פינות פיקניק ואתרי טיולים היתה גבוהה במיוחד בקרב הורים לילדים מתחת לגיל 18, ומעט נמוכה יותר בקרב משיבים ללא ילדים מתחת לגיל 18.

המחקר מלמד על חמישה גורמים עיקריים המרחיקים את התושבים מאתר הקסטל:

1. **חובת התשלום עבור הכניסה לאתר**: קרוב למחצית מהמשיבים) 47%(ציינו שחובת התשלום מפריעה להם במידה רבה או רבה מאוד. זאת לעומת 32% מהמשיבים שציינו שדרישת התשלום מפריעה להם במידה מועטה או כלל לא מפריעה .הסקר מלמד ע ל הבדלים משמעותיים בין קבוצות בתוך היישוב ביחס להיגד זה: נמצא שחובת התשלום מפריעה במיוחד למסורתיים ודתיים וכן לתושבים בעלי וותק גבוה ביישוב, ומפריעה פחות לחילונים , רפורמים-קונסרבטיביים ותושבים בעלי וותק נמוך ביישוב.
2. **חוסר התאמה בין התוכן המוצע באתר לצרכי המבקרים**: תמה זו בלטה במיוחד בקרב הורים לילדים צעירים, שציינו כי עבורם אתר הקסטל הנו פחות אטרקטיבי בהשוואה לאפשרויות טיול ובילוי אחרות באזור, המותאמות יותר לצרכיהם ולצרכי ילדיהם .
3. **חוסר שביעות רצון בקרב חלק מהתושבים ביחס לתכנים המוצגים באתר**. בין השאר, נשמעה ביקורת על כך שאין באתר התייחסות לסיפורה של מבשרת ציון ולקשר ההיסטורי בין האתר ליישוב. בנוסף לכך, נשמעה ביקורת על האופן בו מוצג קרב הקסטל, ועל האתוס הצבאי-מלחמתי שהאתר משקף.

4. **הנגשת האתר למבקרים**: נשמעה ביקורת על העדר הנגשה מספקת של האתר לקשישים ולבעלי מוגבלות.
5. **יחסי ניכור בין התושבים לרשות הטבע והגנים, המפעי לה את האתר**. בהקשר זה, מסתמן שחלק לא מבוטל מהתושבים תופסים את רשות הטבע והגנים כגורם האחראי לנתק בין הקסטל לתושבים, מתוקף צעדים בהם נקטה לאורך השנים, לרבות דרישת התשלום בכניסה לאתר .

על סמך ממצאי המחקר, נפתח פרק ההמלצות בהצגת ארבעה קווים מנחים לחיזוק הקשר בין אתר הקסטל לתושבי מבשרת ציון:

1. העדפה לתהליך הדרגתי ומתמשך של חיזוק הקשר בין הצדדים, על-פני התערבות קצרת טווח.
2. הרחבה של טווח השימושים והתכנים המוצעים באתר, זאת על מנת להפוך אותו רלוונטי לציבור נרחב יותר בישוב.
3. שינוי בתפיסת התושבים: ההנחה היא שתמורה אמיתית במערכת היחסים בין מבשרת ציון לאתר הקסטל מחייבת שינוי באופן בו נתפסים התושבים: לא רק "קהל היעד" של אתר הקסטל, אלא שותפים מלאים, שאמורים להוביל ולהתוות את הקשר בי ן האתר ליישוב.
4. רתימת התושבים למעורבות אקטיבית: העדפה לקידום מיזמים אותם מובילים התושבים עצמם, על פני מיזמים אותם צוות הקסטל מוביל.

פרק ההמלצות כולל מספר צעדים קונקרטיים לחיזוק הקשר בין הקסטל לתושבי מבשרת ציון:

- חשיבה מחודשת על דרישת התשלום בכניסה לאתר לתושבי מבשרת ציון. זאת על הרקע ההתייחסויות החוזרות מצד תושבים לסוגייה זו, המסתמנת כגורם המעצים את הנתק בין התושבים לאתר.
- קידום מיזמי פנאי באתר הקסטל, בהתאם לממצאי הסקר, ובהלימה לערכי המקום כאתר מורשת.
- גיוס תושבים למעורבות – מומלץ להיעזר במשיבים שהסכימו לקחת חלק בקבוצות חשיבה לקידום הקשר בין האתר ליישוב, כבסיס לקבוצות שיפעלו לקדם שיתופי פעולה קונקרטיים בין האתר לקהילה.
- שימוש ברשתות החברתיות לשם העברת אינפורמציה, תיעוד, פרסום פעילויות וגיוס מתנדבים: הפלטפורמות הווירטואליות – פייסבוק, וואטסאפ, אינסטגרם וכו' - מסתמנות כנדבך מרכזי בחיבור התושבים לנעשה בקסטל.
- דיון בנוגע להצבת שילוט באתר הקסטל המתייחס למבשרת ציון, ולקשר ההיסטורי שבין הקסטל להתיישבות שקמה לצדו.
- שיתוף פעולה עם המועצה המקומית לצורך הפקת אירועים בקסטל לכלל הקהילה.

חלקו השני של פרק ההמלצות עוסק בשיתופי פעולה עם מוסדות וגופים ספציפיים בתוך היישוב:

1. **מערכת החינוך הפורמלית**: מומלץ לפעול לשילוב אתר הקסטל בפעילותם של בתי הספר באופנים הללו:
   - החינוך היסודי: ביקור באתר הקסטל במסגרת תכנית "היישוב שלי."
   - חטיבת הביניים: פעילות בקסטל במסגרת אירועי שנת בר המצווה.
   - החינוך העל-יסודי: שילוב אתר הקסטל בתוכנית הלימודים הפורמליות - במסגר ת לימודי היסטוריה, גיאוגרפיה, לימודי ארץ-ישראל ואומנות, וכן במסגרת תוכניות "הערכה חלופית".
2. **החינוך הבלתי-פורמלי**: מומלץ להעמיק את שיתוף הפעולה עם תנועות הנוער, באמצעות מיזמים המעניקים ערך מוסף לביקור בקסטל. לדוגמא - מיזם במסגרתו

חניכים בוגרים בתנועה)גילאי 16-17(מדריכים את חניכי השכבות הצעירות)גילאי 13-12(בשביל הערכים.

3. **הגיל השלישי**: על סמך המיפוי והראיונות מובאות בין השאר ההמלצות הבאות:

- יצירת קשר עם מועדוני הגמלאים בנפרד זה מזה: זאת לאור המרח ק החברתי הקיי ם בין קבוצות גמלאים שונות בתוך היישוב.
- התאמת ההדרכות והפעילויות למגבלותיהם של הגמלאים: יש לשים דגש על פיתוח מענים ברמות שונות של הנגשה, כגון הדרכות במועדוני הגמלאים)במקום באתר הקסטל(ועריכת סיורים באתר המותאמים לגמלאים המתקשים בהליכה .

4. **שיתופי פעולה עם התארגנויות נוספות בתוך היישוב**:

- מועדון הגמלאים של מעוז ציון – מאגד את וותיקי מעוז ציון א' ומעוז ציון ב.' הללו יכולים להוות גורם משמעותי ביצירת חיבורים נוספים בין האתר ליישוב, למשל באמצעות פיתוח משותף של מערכי הדרכה המוקדשים לקורותיה של מבשרת ציון ולקשר ההיסטורי בין האתר ליישוב.
- המחקר מלמד על הפוטנציאל הטמון בקשר עם קמ"ץ - קהילת מבשרת ציון המשתייכת לתנועה הרפורמית - הן לשם פיתוח מענים ייעודיים לקהילה ולחבריה, והן לשם גיוס תושבים חברי הקהילה לקידום הקשר בין האתר ליישוב.

פרק ההמלצות נחתם במספר סוגיות שעלו במהלך המחקר אך שלא נידונו בדו"ח זה. המלצות אלו מזמינות התדיינות נוספת בפורומים המתאימים:

- הנגשה נוספת של אתר הקסטל לקשישים ולבעלי מוגבלויות.
- שיתופי פעולה עם היישובים והמוסדות השכנים לאתר)פנימיות וכפרי נוער, מועדוני גמלאים אזוריים ועוד(.
- ייעודו של אתר הקסטל בהקשר של מערכת היחסים של מבשרת ציון עם הכפרים הערביים השכנים לה ,ובראי הסכסוך הלאומי.

הדו"ח הנוכחי פורס בפני מנהלי אתר הקסטל דרכים ו אפשרויות פעולה לשם חיזוק הקשר עם מבשרת ציון ועם תושביה. תקוותנו שהדו"ח יהיה לעזר עבור צוות הקסטל וכן עבור גורמים נוספים העוסקים בקשר שבין אתרי טבע ומורשת לקהילות הסמוכות להן .